

PROBLEMATYKA DEFINIOWANIA PRZESTRZENI ZDEGRADOWANYCH*

Abstrakt. Celem niniejszego referatu jest zaprezentowanie różnorodności definicji przestrzeni zdegradowanych miasta, zawartych w obowiązujących aktach prawnych w Polsce oraz w literaturze przedmiotu. Mnogość spojrzeń na degradację przestrzeni skutkuje brakiem jej jednoznacznego zdefiniowania. Główną trudnością w definiowaniu przestrzeni zdegradowanych jest złożoność problemu degradacji i aspektów, do jakich można się odnosić. Problem przestrzeni zdegradowanych w mieście jest wielodyscyplinarny, degradacja przestrzeni ma swój wyraz przyrodniczy, społeczny, kompozycyjny.

Słowa kluczowe: przestrzeń zdegradowana

Wstęp

Niniejszy artykuł ma charakter przeglądowy, celem jego jest wykazanie braku jednoznacznego rozumienia przestrzeni zdegradowanej. Punktem wyjścia do podjęcia tak nakreślonych poszukiwań była potrzeba odpowiedzi na następujące pytania informacyjne.

- Czym są przestrzenie zdegradowane?
- Jak polskie prawo definiuje przestrzenie zdegradowane?
- Jak w piśmiennictwie przedmiotu rozumiane są przestrzenie zdegradowane?
- Jak jest zróżnicowanie w identyfikacji przestrzeni zdegradowanych?

Poszukując odpowiedzi na powyższe pytania, kwerendzie poddano obowiązujące w Polsce akty prawne związane z szeroko rozumianą problematyką kształtowania środowiska życia człowieka oraz wybrane publikacje polskie i zagraniczne z ostatniego dziesięciolecia związane z tą problematyką. Podjęte poszukiwania wynikają z prostej tezy, że jeżeli istnieje definicja rewitalizacji¹, która odnosi się do konkretnego obszaru, to powinna istnieć również definicja przestrzeni, którą należy objąć procesem rewitalizacji. Można więc domniemywać, iż przestrzenią objętą rewitalizacją winna być przestrzeń zdegradowana. Trafne definiowanie przestrzeni zdegradowanych jest istotne z powodu narastania problemu degradacji przestrzeni w miastach i ciągłej potrzeby ich odnowy. W niniejszym artykule zauważono potrzebę wypracowania jednoznacznej definicji przestrzeni zdegradowanych w mieście, przystającej do warunków krajowych.

---

* Konsultacja naukowa: dr hab. inż. arch. kraj. Marek Szumański.

¹ Definicja rewitalizacji, o której mowa w tekście, brzmi: „Rewitalizacja – proces zmian przestrzennych, technicznych, społecznych i gospodarczych podjętych w interesie publicznym, których celem jest wyprowadzenie obszaru z sytuacji kryzysowej, przywrócenie mu dawnych funkcji (zapropozowanie nowych) oraz stworzenie warunków do jego dalszego rozwoju z wykorzystaniem jego cech endogenicznych” (za: „Wytuczne dotyczące przygotowania Lokalnego Programu Rewitalizacji na lata 2007-2013”, Toruń, listopad 2008). Syntetyzując tę definicję, można powiedzieć, że rewitalizacja to proces społeczno-gospodarczo-przestrzenny.

Wyniki wstępnego przeglądu obowiązujących aktów prawnych i piśmiennictwa przedmiotu

Prace nad przeglądem definicji przestrzeni zdegradowanych postanowiono podzielić na dwa etapy: pierwszy, mający na celu przegląd aktualnych aktów prawnych i drugi, będący przeglądem polskiego i obcojęzycznego piśmiennictwa przedmiotu.

Według przeprowadzonej wstępnej kwerendy obowiązujących aktów prawnych i piśmiennictwa przedmiotu odnaleziono:

- 5 sposobów ujmowania przestrzeni zdegradowanych w obowiązujących aktach prawnych (w tym 1 pojęcie bez wykładni prawnej),
- 15 sposobów ujmowania przestrzeni zdegradowanych w piśmiennictwie przedmiotu (w tym 3 pojęcia bez definicji).

Wykaz terminów wskazujących na przestrzeń zdegradowaną zawartych w obowiązujących aktach prawnych:

1. Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. z dnia 22 lutego 1995 r.)

1.1. „**Grunt zdegradowany** – rozumie się przez to grunty, których rolnicza lub leśna wartość użytkowa zmalała, w szczególności w wyniku pogorszenia się warunków przyrodniczych albo wskutek zmian środowiska oraz działalności przemysłowej, a także wadliwej działalności rolniczej”.

1.2. „**Grunt zdewastowany**... rozumie się przez to grunty, które utraciły całkowicie wartość użytkową w wyniku przyczyn, o których mowa w pkt. 16”.

2. Ustawa o planowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.

2.1. „**Obszar problemowy** – należy przez to rozumieć obszar szczególnego zjawiska z zakresu gospodarki przestrzennej lub występowania konfliktów przestrzennych wskazany w planie zagospodarowania przestrzennego województwa lub określony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.”

2.2. **Obszar wymagający rekultywacji i przekształceń** – termin bez definicji.

3. Rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków

Tereny zdegradowane – „Do terenów przeznaczonych do rekultywacji zalicza się zdegradowane lub zdewastowane grunty, takie jak: nieczynne hałdy, wysypiska, zapadliśka, tereny po działalności przemysłowej i górniczej oraz po poligonach wojskowych, dla których właściwe organy zatwierdziły projekty rekultywacji (Tereny różne)”.

Wykaz terminów odnoszących się do przestrzeni zdegradowanych w piśmiennictwie przedmiotu:

4. „**Antyprzestrzeń** – przestrzeń niemożliwa do wyobrażenia, bezkształtna, pozbawiona postrzegalnych krawędzi i form, ciągła” (Baum, Bell, Greene 2004).

5. **Brownfields** – „w urbanistyce *brownfield* jest obszarem uprzednio wykorzystanym np. pod budowę, wykorzystanym przez przemysł (np. górnictwo) lub handel (np. stacje paliw), dlatego też może zawierać niebezpieczne odpady lub zanieczyszczenia. Tereny typu *brownfield* występują w przemysłowych częściach miast, w porzuconych fabrykach lub budynkach o wysokiej emisji zanieczyszczeń. Niewielkie obszary typu *brownfield*

- mogą występować także na terenie starszych dzielnic mieszkalnych” (U.S. Environmental Protection Agency 1980; tłumaczenie własne).
6. **Krajobraz kulturowy zdegradowany.** „W krajobrazie kulturowym zdegradowanym przede wszystkim są wyraźnie naruszone biologiczne warunki do życia” (Szumański 2003).
  7. **Krajobraz „postkulturowy”** – „w krajobrazie „postkulturowym” naruszony jest przede wszystkim „duch humanizmu” (Szumański 2003).
  8. **„Krajobraz zdewastowany.** Krajobraz, którego elementy utraciły potencjalne walory przyrodnicze, kulturowe, produkcyjne, sanitarne, estetyczne. Za punkt odniesienia przyjmuje się krajobraz pierwotny, naturalny lub kulturowy (np. krajobraz przemysłowy, krajobraz komunikacyjny). Krajobraz zdewastowany (zdegradowany) powstaje wtedy, gdy człowiek w wyniku nieświadomości lub nadmiernej chęci zysku, narusza naturalną równowagę składników fitocenozy, wywołując trwałe, postępujące, niekorzystne zmiany środowiska naturalnego” (Mitkowska, Siewniak 1998).
  9. **„Krajobraz zaniechany (*abandoned landscape*)** – krajobraz zaniedbany, ekstensywny, o wycofanej gospodarce, wykazujący spontaniczną sukcesję i renaturyzację, mogący przejawiać niewielkie próby rewitalizacji” (Wielgus, Myczkowski 2007).
  10. **„Nie-miejsca** – przestrzeń jakościowo jednorodna, niezakorzeniona w kulturze, przeznaczona dla masowego odbioru, pozbawiona *genius loci* (przykładowo centrum handlowe), przestrzenie stracone pod względem kulturowych wartości” (Smagacz 2008).
  11. **Przestrzeń niczyja** – przestrzeń „pozbawiona struktury społecznej, ewentualni użytkownicy przestrzeni nie wpływają na jej kształt i funkcjonowanie” (Wąsik 2008).
  12. **Przestrzeń przepływu** to „przestrzeń miejskie krótkopobytowe, najczęściej tranzytowe. Najczęściej mało atrakcyjne, pozbawione walorów zatrzymujących użytkownika przestrzeni” (Auge 2008).
  13. **Przestrzeń stracona** „Są to niepożądane miejskie obszary wymagające przekształceń, niewnoszące pozytywnego wkładu do otoczenia. Niewłaściwie zdefiniowane, pozbawione wymiernych granic i niewykazujące logicznych związków z otoczeniem” (Tenerowicz-Jedwabny 1997).
  14. **Środowisko zdegradowane.** „Środowisko przetworzone przez człowieka w sposób niezgodny z perspektywicznymi potrzebami ludzkości i niebezpieczne dla przyszłości gatunku ludzkiego. W środowisku zdegradowanym występują na dużą skalę szkody ekologiczne oraz liczne zagrożenia dla zdrowia, a nawet życia ludzkiego” (Mierzwiński 1991).
  15. **„Zdegradowany obszar zabudowy** – obszar zabudowy, w którego granicach występują niepożądane, destrukcyjne procesy w sferze przestrzennej, ekonomicznej lub społecznej, powodujące obniżanie się jakości zabudowy i jakości życia na tym obszarze oraz niekorzystnie oddziałujące na obszary sąsiednie” (Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji 2006).
  16. **Zdegradowane tereny osiedli mieszkaniowych** – termin bez definicji (Jarczewski 2009).
  17. **Zdegradowane tereny śródmieść** – termin bez definicji (Jarczewski 2009).
  18. **Zdegradowane tereny przemysłowe, pokolejowe, powojskowe** – termin bez definicji (Jarczewski 2009).

Zauważono, że zdefiniowane pojęcia przestrzeni zdegradowanych spotykane w piśmiennictwie przedmiotu można pogrupować ze względu na główny przedmiot degradacji, akcentowany w definicji (czyli to, co uległo degradacji). Wyróżniono cztery główne typy degradacji.

Typ I – degradacja kompozycyjna. Tego zakresu degradacji dotyczą terminy: obszar problemowy, przestrzeń stracona, antyprzestrzeń, zdegradowany obszar zabudowy, obszar problemowy, przestrzeń przepływu.

Typ II – degradacja powierzchniowa: teren zdegradowany, *brownfields*, tereny zdegradowane, grunt zdegradowany, grunt zdewastowany.

Typ III – degradacja społeczno-kulturowa. Tu przyporządkować można następujące terminy: przestrzeń niczyja, krajobraz zaniechany, zdegradowany obszar zabudowy, nie-miejsca, krajobraz kulturowy zdegradowany, krajobraz post-kulturowy.

Typ IV – degradacja przyrodnicza: grunt zdegradowany, grunt zdewastowany, środowisko zdegradowane, krajobraz zdewastowany.

Znalezione terminy pogrupowano ze względu na liczbę występujących w ich definicjach aspektów degradacji, w wyniku czego wyróżniono 17 terminów jednoznacznie odnoszących się do jednego typu degradacji, dwa odnoszące się do dwóch typów degradacji i jedno odnoszące się do trzech typów degradacji.

Tabela 1. Zakres degradacji przestrzeni zawarty w analizowanych ujęciach przestrzeni zdegradowanych

Lp.	Nazwa definiowanej przestrzeni	Wyróżnione typy degradacji przestrzeni				Łączna liczba znaczeń
		kompozycyjna (typ I)	powierzchniowa (typ II)	społeczno-kulturowa (typ III)	przyrodnicza (typ IV)	
Definicje przestrzeni zdegradowanych spotykane w aktualnych aktach prawnych						
1.	Grunt zdegradowany				+	1
2.	Grunt zdewastowany				+	1
3.	Obszar problemowy	+			+	2
4.	Obszary wymagające rekultywacji i przekształceń		+		+	2
5.	Tereny zdegradowane		+			1
Definicje przestrzeni zdegradowanych spotykane w piśmiennictwie						
6.	Antyprzestrzeń	+				1
7.	<i>Brownfields</i>		+			1
8.	Krajobraz kulturowy zdewastowany			+		1
9.	Krajobraz post-kulturowy			+		1
10.	Krajobraz zdewastowany				+	1
11.	Krajobraz zaniechany			+		1
12.	Nie-miejsca			+		1
13.	Przestrzeń niczyja			+		1
14.	Przestrzeń przepływu	+		+		2
15.	Przestrzeń stracona	+				1
16.	Środowisko zdegradowane				+	1
17.	Zdegradowany obszar zabudowy	+	+	+		3
18.	Zdegradowane tereny osiedli mieszkaniowych		+			1
19.	Zdegradowane tereny śródmieść		+			1
20.	Zdegradowane tereny poprzemysłowe, pokolejowe i powojskowe		+			1

Źródło: oprac. własne

– Terminy na określenie przestrzeni zdegradowanych, które odnoszą się do jednego typu degradacji: grunt zdegradowany, grunt zdewastowany, teren zdegradowany, antyprze-strzeń, *brownfields*, krajobraz kulturowy zdewastowany, krajobraz „post-kulturowy”, krajobraz zdewastowany, krajobraz zaniechany, nie-miejsca, przestrzeń niczyja, przestrzeń stracona, środowisko zdegradowane, zdegradowane tereny osiedli mieszkaniowych, zdegradowane tereny śródmieść, zdegradowane tereny przemysłowe, pokolejowe i powojkowe.

– Terminy określające przestrzeń zdegradowaną, które odnoszą się do dwóch typów degradacji: obszar problemowy (degradacja kompozycyjna i degradacja przyrodnicza), przestrzeń przepływu (degradacja kompozycyjna i społeczno-kulturowa), obszary wymagające rekultywacji i przekształceń (degradacja powierzchniowa i przyrodnicza).

– Terminy nazywające przestrzeń zdegradowaną, które odnoszą się do trzech typów degradacji: zdegradowany obszar zabudowy (degradacja kompozycyjna, degradacja powierzchniowa i degradacja społeczno-kulturowa).

Zauważono, że nie wszystkie typy degradacji są możliwe do zidentyfikowania w przestrzeni za pomocą wzroku. Przeprowadzono próbę zobrazowania za pomocą fotografii poszczególnych ujęć przestrzeni zdegradowanych. Podjęta próba pozwoliła na wyciągnięcie wniosków odnoszących się do tego, czy dany typ degradacji przestrzeni jest możliwy do zidentyfikowania tylko za pomocą ludzkiego wzroku. Podczas dobierania fotografii dla wyróżnionych typów degradacji napotkano trudność z doбором fotografii do przedstawienia degradacji społeczno-kulturowej. Stwierdzono, iż ten typ degradacji jest niewidoczny, gdyż nie pozostawia śladów w krajobrazie. Poprawne zidentyfikowanie degradacji społeczno-kulturowej wymaga wielodyscyplinarnego zespołu fachowców, w tym psychologów społecznych. Uznano również, że degradacja przyrodnicza może, ale nie musi być dostrzeżona. Gdy za degradację przyrodniczą uznamy degradację gruntów, wody czy powietrza, bez specjalistycznych analiz, np. składu zawartości zanieczyszczeń metalami ciężkimi, nie da się jednoznacznie stwierdzić, czy badana przestrzeń jest zdegradowana.

Tabela 2. Występowanie oznak fizjonomicznych wskazujących na wyróżnione typy degradacji przestrzeni

Oznaki degradacji przestrzeni	Wyróżniony typ degradacji przestrzeni			
	kompozycyjna (typ I)	powierzchniowa (typ II)	społeczno-kulturowa (typ III)	przyrodnicza (typ IV)
Oznaki fizjonomiczne	występują oznaki fizjonomiczne	występują oznaki fizjonomiczne	brak oznak fizjonomicznych	mogą występować oznaki fizjonomiczne
Przykładowe znaki fizjonomiczne świadczące o degradacji przestrzeni	– brak powiązań funkcjonalno-przestrzennych, – arterie komunikacyjne dzielące miasto na kwartały	– „dzikie” wysypiska śmieci, – wraki samochodów, – zdewastowana nawierzchnia, – powybijane okna i drzwi	–	– wycieki substancji oleistych do wód powierzchniowych i morskich, – nadmierne zasolenie gleb, – zamieranie drzew

Źródło: oprac. własne

Wnioski

Wstępne kwerendy aktów prawnych i piśmiennictwa wykazały, że istnieje wiele określeń przestrzeni zdegradowanych, wskazujących na różne aspekty degradacji. Definicje przestrzeni zdegradowanych w obowiązujących aktach prawnych są raczej szczątkowe. We wstępnym przeglądzie obowiązujących aktów prawnych (stan z maja 2010 r.) wykazano występowanie pięciu terminów odnoszących się do przestrzeni zdegradowanych, w tym czterech z wykładnią oraz jednego bez wykładni. Natomiast w wyniku przeglądu piśmiennictwa przedmiotu odnaleziono 15 terminów odnoszących się do przestrzeni zdegradowanych, jednakże definicje wskazują na wielorakie rozumienie, czym jest przestrzeń zdegradowana i stosowanie tego terminu na określenie wielu aspektów degradacji. Można przy tym wyróżnić cztery główne typy degradacji przestrzeni: degradację kompozycyjną, powierzchniową, społeczno-kulturową i przyrodniczą. Wymienione typy degradacji wymagają weryfikacji i zdefiniowania.

Wyniki analiz przedstawionych terminów i definicji mogą stać się zaczątkiem kolejnych badań i rozważań na tematy związane z problemem degradacji przestrzeni. Poruszone zagadnienie niewidoczności niektórych typów degradacji pozwala na wniosek, że degradacja pozbawiona oznak fizjonomicznych jest trudniejsza do zidentyfikowania.

Uwagi końcowe

- Wdrażanie procesów odnowy winno być działaniem uzasadnionym i popartym odpowiednimi zapisami w aktach prawnych.
- Wstępny przegląd obowiązujących polskich aktów prawnych wykazał brak definicji prawnej przestrzeni zdegradowanej.
- Definicja przestrzeni zdegradowanej winna wskazywać zarówno na aspekty społeczno-kulturowe, gospodarcze, przyrodnicze, jak i fizjonomiczne tej przestrzeni.
- Definicja przestrzeni zdegradowanych winna stanowić punkt wyjścia identyfikacji przestrzeni zdegradowanych.
- Definicja przestrzeni zdegradowanych winna uwzględniać degradację przestrzeni zabudowanych i niezabudowanych.
- Analizy przedstawionych definicji wskazują na potrzebę opracowania standardowych wskaźników przestrzeni zdegradowanych.

Wykaz piśmiennictwa

Publikacje książkowe

- Baum A., Bell P., Greene T., 2004, *Psychologia środowiskowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Jarczewski W., 2009, (w): *Rewitalizacja miast polskich*, t. 4, *Przestrzenne aspekty rewitalizacji. Śródmieścia, blokowiska, tereny przemysłowe, pokolejowe i powojenne*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Mitkowska A., Siewniak M., 1998, *Tezaurusz sztuki ogrodowej*, Wyd. Rytm, Warszawa.
- Szumański M., 2003, *Strukturalizacja terenów zieleni*; SGGW, Katedra Architektury Krajobrazu, Zakład Studiów Krajobrazowych, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

Tenerowicz-Jedwabny A., 1997, *Stracone przestrzenie współczesnych miast. Przedstawienie teorii Rogera Trancika*. Teza Komisji Urbanistyki i Architektury, t. XXIX, Kraków.
Mierziński A., 1991, *1000 słów o ekologii i ochronie środowiska*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa.

Artykuły

Auge M., 2008, *Nie-miejsca*, Autoportret. Pismo o Dobrej Przestrzeni, Wyd. Małopolski Instytut Kultury, Kraków, s. 5.
Smagacz M., 2008, *Miejsca i nie-miejsca. Strategia osvajania*, Autoportret. Pismo o Dobrej Przestrzeni, Wyd. Małopolski Instytut Kultury, Kraków, s. 11.
Wąsik D., 2008, *W szczelinach rzeczywistości. Niczyje Tokio*, Autoportret. Pismo o Dobrej Przestrzeni, Wyd. Małopolski Instytut Kultury, Kraków, s. 18.
Wielgus K., Myczkowski Z., 2007, *Krajobrazy zaniechane*, Czasopismo Techniczne. Architektura; Wydawnictwo pokonferencyjne, Międzynarodowy Kongres Polskich Architektów Krajobrazu, Kraków.

Akty prawne

Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. z dnia 22 lutego 1995 r.).
Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu przestrzennym (Dz. U. nr 80, poz. 717).
Rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków (Dz. U. nr 38, poz. 454).
Wytyczne dotyczące przygotowania Lokalnego Programu Rewitalizacji na lata 2007-2013, Toruń, listopad 2008.

Źródła internetowe

Definition of Brownfield site- Section 101 of the Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act of 1980 (42 U.S.C. 9601), (tłumaczenie własne autorki) U.S. Environmental Protection Agency, 1980, Internet:
<http://epa.gov/brownfields/glossary.htm>
Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, 2006; *Projekt ustawy o rewitalizacji oraz wspieraniu remontów i niektórych inwestycji budowlanych*; Internet:
http://www.fr.org.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=98&Itemid=179

THE ISSUES OF DEFINING DEGRADED SPACES*

Abstract: The goal of this paper is to show the variety of definitions of degraded urban spaces, as included in valid legal acts in Poland and in literature on the subject. The multitude of approaches to degradation of space results in the lack of its unambiguous definition. The main difficulty in defining degraded spaces is the complexity of the degradation problem itself and aspects, which one can refer to. The problem of degraded space in the city is a multidisciplinary one, while the degradation of space has its natural, social and composition expressions.

Key words: degraded space

Mgr inż. arch. kraj. Monika Domanowska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Katedra Architektury Krajobrazu